

Ομιλία του κ. Δημητρίου Χασάπη, καθηγητή πανεπιστημίου. Εκφωνήθηκε στον Καθεδρικό Ναό της πόλης των Καλαβρύτων στις 13/ 12/ 2015.

Γεγονότα, όπως η καταστροφή των Καλαβρύτων, περιγράφονται στη γλώσσα και στη σκέψη των ανθρώπων με διαφορετικούς χρόνους ρημάτων: ως μνήμη και ως ιστορία. Για τη μνήμη ο χρόνος είναι ο ενεστώτας του διαρκούς παρόντος, ενώ για την ιστορία ο αόριστος του παρελθόντος.

Αυτή ακριβώς τη διάκριση και τη διάσταση μνήμης και ιστορίας ακραία εγκληματικών συμβάντων, όπως το Καλαβρυτινό ολοκαύτωμα, είναι ευκαιρία να σκεφτούμε με αφορμή τη σημερινή εκδήλωση.

Μνήμη είναι οι τρόποι με τους οποίους αναφερόμαστε σε γεγονότα του παρελθόντος, αλλά μνήμη είναι και οι τρόποι που αναπαριστάνουμε αυτά τα γεγονότα και τα μετασχηματίζουμε σε μια συλλογική ανάμνηση, την οποία μεταβιβάζουμε στις επόμενες γενιές μέσα από τα βιβλία που γράφουμε, τα μνημεία που ανεγείρουμε, τα μουσεία που ιδρύουμε, τις τελετές που οργανώνουμε, τα αρχεία που συγκροτούμε και όλους τους «φορείς της μνήμης» που οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν αναπτύξει, φορείς υλικούς και συμβολικούς οι οποίοι καταγράφουν και μεταγράφουν τη συλλογική μνήμη.

Η συλλογική μνήμη είναι ανεκτίμητη γιατί διατηρεί τη βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία τους, αφού η ατομική μας μνήμη σβήνει με το πέρασμα του χρόνου έξω από το κοινό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε και στο οποίο συνεχώς αναφέρεται.

Αυτή η συλλογική μνήμη, όταν γίνεται η κυρίαρχη κοινωνική παράσταση ενός γεγονότος, όπως η καταστροφή των Καλαβρύτων, επηρεάζει καθοριστικά τους τρόπους με τους οποίους ασχολούμαστε με την ιστορία αυτής της καταστροφής και τους τρόπους με τους οποίους αναφερόμαστε στην ιστορία της, διαμορφώνοντας τελικά και την ίδια την ιστορία, την επιστημονικά θεμελιωμένη, δηλαδή, ανασυγκρότηση αυτού του αποτρόπαιου συμβάντος, ως ενός ιστορικού γεγονότος.

«Από την πλαγιά κατέβαινε μία γυναίκα. "Που πάτε; Τι πάτε να δείτε βρε γυναίκες; Όλους τους άντρες τους σκοτώσαν". Δεν είναι εύκολο να το πιστέψεις. Τι πάει να πει "όλους τους άνδρες". Τι θα πει "τους σκοτώσαν όλους". Προχωρήσαμε προς το βουνό, προς το σημείο που τους σκοτώσανε, μέσα από κάτι δρομάκια που είχαν φτιαχτεί για τα γίδια και από χωράφια συρματοπλεγμένα. Μόλις ανεβήκαμε στην πλαγιά, φτάσαμε σε ένα επίπεδο σημείο, όπου αντικρίσαμε αμέσως τους νεκρούς. Ήταν κάτι που δεν μπορώ να περιγράψω». Αυτό είναι μνήμη, η μνήμη μιας Καλαβρυτινής που έζησε την εκτέλεση.

«Στη ράχη του Καπή εκτυλίχθηκε τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες η τραγωδία, που οδήγησε σχεδόν όλο τον άρρενα πληθυσμό των Καλαβρύτων στο θάνατο.». Αυτό είναι ιστορία.

Κί έχουμε πολύ καλές ιστορίες για το Καλαβρυτινό ολοκαύτωμα, γραμμένες από ιστορικούς, αλλά και ανθρώπους με πάθος για την ιστορία αυτού αποτρόπαιου γεγονότος, ιστορίες που αξιοποιούν γραπτά τεκμήρια, αλλά και προφορικές αφηγήσεις.

Μετοίκισα στα Καλάβρυτα το φθινόπωρο του 1964, μαθητής Γυμνασίου. Εκείνη την εποχή – 21 χρόνια μετά – η μνήμη της βιωμένης εμπειρίας του κακού ήταν παντού και καθημερινά παρούσα στους ανθρώπους και στην πόλη.

Η μνήμη της εκτέλεσης στα μαύρα ρούχα των γυναικών, στο θλιμμένο βλέμμα των ελάχιστων επιζώντων, στα ορατά τη νύχτα αναμμένα καντήλια στη ράχη του Καπή που σηματοδοτούσαν την απουσία των αγαπημένων αδελφών, ανδρών και παιδιών, η μνήμη της καταστροφής στα καμένα και γκρεμισμένα σπίτια που είχαν ακόμα απομείνει εδώ και εκεί στην πόλη, η μνήμη της επιβίωσης στα πρόσωπα και στις αφηγήσεις ανδρών που ξεγέλασαν το θάνατο και γυναικών και παιδιών που δραπέτευσαν απ' τη φωτιά και δεν μπορούσαν ακόμα να εκλογικεύσουν και να ερμηνεύσουν το αποτρόπαιο που είχαν βιώσει. Είτε μιλούσαν γι' «αυτό», όπως ο κύριος Πάνος πίσω από τον πάγκο του μαγαζιού του, είτε δεν μιλούσαν γι' «αυτό», όπως η κυρία Ευθυμία, η επιστάτρια του Γυμνασίου μας. Είτε φώναζαν για άλλα προσπαθώντας να ξεχάσουν «αυτό», όπως φώναζε για τις αταξίες μας στο σχολείο η κυρία Αλεξάνδρα κι' αυτή επιστάτρια, είτε άρχιζαν να μιλούν γι' «αυτό», αλλά σε πρώτη ευκαιρία άλλαζαν θέμα, όπως ο κύριος Γιώργος, ο πατέρας της καθηγήτριας μας.

Σήμερα – 72 χρόνια μετά – τη μνήμη αντικατάστησε η ιστορία και τα τεκμήρια της, την εκτέλεση των ανθρώπων και την καταστροφή της πόλης η αναφορά στο ολοκαύτωμα. Όρο πιο περιεκτικό για ότι συνέβη εδώ στο όχι πια κοντινό παρελθόν. Όρο, όμως, της ιστορίας και όχι της μνήμης και η ιστορία αρνείται τα προσωπικά βιώματα και τα συναισθήματα των ανθρώπων επιβάλλοντας την ουδετερότητα της επιστημονικής της πρακτικής.

Η ιστορία αρχίζει να γράφεται από τη στιγμή που η μνήμη των ανθρώπων αρχίζει να χάνει τους δεσμούς της με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε και, όπως είναι γνωστό, η ιστορία βασίζεται κυρίως στα αφηρημένα σχήματα των χρονολογιών και των τεκμηριωμένων περιγραφών των γεγονότων, οπότε και η ιστορική μνήμη δεν αποτελεί παρά μια αναπαράσταση ενός μακρινού παρελθόντος και μια ανακατασκευή του φιλοτεχνημένη με τους όρους της επιστήμης της ιστορίας.

Καμία ιστορία, όμως, δεν περιλαμβάνει όλες τις όψεις και όλες τις πτυχές του παρελθόντος, το οποίο ανακαλείται κατά περίπτωση από τον ιστορικό για να απαντηθούν συγκεκριμένα ερωτήματα της έρευνας του και σε κάθε τέτοια περίπτωση ο ιστορικός αξιοποιώντας τη συλλογική μνήμη εμπλουτίζει τα ευρήματά του. Από την οπτική αυτή, η ιστορία της καταστροφής των Καλαβρυτών γράφεται συνεχώς και κάθε φορά εμπλουτίζεται με νέα στοιχεία, τα οποία με τη σειρά τους ανακαλούν βιώματα και μνήμες, που ανοίγουν και νέους δρόμους στην ιστορική έρευνα.

Η ιστορία, όμως, όπως και να γράφεται, έχει ουσιώδεις διαφορές από τη συλλογική μνήμη των Καλαβρυτινών για ότι συνέβη εδώ εκείνη τη Δευτέρα της 13^{ης} Δεκεμβρίου του 1943.

Πρώτα απ' όλα η συλλογική μνήμη της καταστροφής και οι προσωπικές μνήμες των ανθρώπων υφαίνονται μεταξύ τους και σχηματίζουν ένα ρεύμα συνεχούς σκέψης στο οποίο δεν υπάρχει ένα ορισμένο σημείο που χωρίζει ξεκάθαρα το παρελθόν και

το παρόν, αυτό που συνέβη τότε και την παρουσία αυτού του συμβάντος στο σήμερα, και σ' αυτό το συνεχές του χρόνου δεν χάνεται καμία μνήμη.

«Είμαστε σε μια αίθουσα του σχολείου εξακόσια άτομα» αφηγείται σήμερα ένα από τα παιδιά που έζησε τον εφιάλτη. Είμαστε τώρα ή ήμασταν τότε; Είμαστε και τότε και τώρα.

«Φωνάζει μια γυναίκα τρέξτε γυναίκες ένας ζωντανός εδώ». Αφηγείται σήμερα μια γυναίκα που αντίκρισε εκείνη τη μέρα το αποτρόπαιο. Φωνάζει μια γυναίκα τώρα ή φώναξε τότε; Φωνάζει και τότε και τώρα.

Η ιστορική μνήμη, αντίθετα, αρχίζει από τη στιγμή που η ζώσα επαφή με αυτό που συνέβη στο παρελθόν χάνεται - επειδή ο χρόνος παρέρχεται και οι άνθρωποι είναι θνητοί - και η μνήμη του αποτρόπαιου συμβάντος της καταστροφής διαιωνίζεται αποτυπωμένη στο σταματημένο ρολόι της εκκλησίας, στο Ευαγγέλιο που διασώθηκε από τη φωτιά, στα γλυπτά μνημεία στον τόπο της εκτέλεσης και στον περίβολο του μουσείου, στα εκθέματα του μουσείου, στα ιστορικά αρχεία, στους χώρους, αλλά και στις τελετές μας, όπως η σημερινή, που κατορθώνουν να σταματούν τον χρόνο, να εμποδίζουν τη λησμονιά και να δηλώνουν τη θέληση μας να θυμόμαστε.

Η δεύτερη σημαντική διαφορά της μνήμης και της ιστορίας της καταστροφής προέρχεται από το γεγονός ότι η μνήμη είναι πληθυντική με τόσες πολλές και διαφορετικές μνήμες όσες πολλές και διαφορετικές είναι οι βιωμένες εμπειρίες των ανθρώπων που έζησαν την καταστροφή ή τις επιπτώσεις της, ενώ η ιστορία είναι μονοδιάστατη. Η ιστορία επιχειρεί να περιλάβει σε μια μοναδική αφήγηση όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες για την καταστροφή με την παραδοχή ότι το αποτέλεσμα αποτελεί την πληρέστερη δυνατή περιγραφή της.

«Μέσα στην εκκλησία, θυμάμαι, η δεξιά πλευρά ήταν σχεδόν άδεια από άντρες, ενώ η αριστερή ήταν γεμάτη από μαυροφορεμένες γυναίκες. Αυτό δεν θα το ξεχάσω ποτέ» είναι η βιωμένη μνήμη μιας Καλαβρυτινής, ενώ το ερώτημα της ιστορίας είναι πόσοι άντρες και παιδιά εκτελέστηκαν εκείνη τη μέρα.

Αν, επομένως, η ιστορία είναι μια αφήγηση που αναπαριστά το παρελθόν στο παρόν, η συλλογική μνήμη των Καλαβρυτινών εκφράζει τη συνεχή παρουσία του παρελθόντος στο παρόν.

Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ιστορία δεν αντλεί στοιχεία από τη συλλογική μνήμη των Καλαβρυτινών και ότι αυτή η συλλογική μνήμη δεν ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η ιστορία ως ιστορική μνήμη όλων των Ελλήνων. Και παρά το γεγονός ότι στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης, όπως και της ιστορίας, ενέχονται εκτός άλλων παραγόντων υλικά διακυβεύματα και πολιτικές επιλογές, γι' αυτό και αποτελούν ένα διαρκές πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης.

Υλικά διακυβεύματα, όπως οι αποζημιώσεις των θυμάτων και οι τρόποι διαχείρισης τους και πολιτικές επιλογές, όπως η ατιμωρησία των θυτών, τα οποία στην περίπτωση του Καλαβρυτινού ολοκαυτώματος «τακτοποιήθηκαν» μεταπολεμικά μέσα από την κατασκευή μιας συλλογικής μνήμης και μιας αντίστοιχης - ερμηνευτικά βολικής για το πολιτικό κατεστημένο - ιστορίας των γεγονότων.

Σε τελευταία ανάλυση, η μνήμη γεγονότων του παρελθόντος, ατομική και συλλογική, δεν αποτελεί παρά ένα είδος πολιτικής μνήμης των ανθρώπων και ως τέτοια δεν μπορεί να διεκδικεί ούτε τη μοναδικότητα της ούτε την απόλυτη αυθεντικότητα της. Μπορεί, βέβαια, να διεκδικεί την κυριαρχία της. Αλλά αυτό σημαίνει αντιπαραθέσεις και οι αντιπαραθέσεις και για τη μνήμη και για την ιστορία του Καλαβρυτινού ολοκαυτώματος είναι μέρος των αντιπαραθέσεων οι οποίες διεκδικούν να διαμορφώσουν και να στηρίξουν στην τοπική κοινωνία των Καλαβρύτων συγκεκριμένες κοινωνικές ιεραρχίες συγκεκριμένες πολιτικές διευθετήσεις και συγκεκριμένες πολιτιστικές πραγματικότητες. Συγκεκριμένες, δηλαδή, σχέσεις εξουσίας, τοπικής αλλά όχι αμελητέας εξουσίας και κυρίως όχι εξουσίας εμφανούς ή θεσμοθετημένης.

Το ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων είναι ένα ιστορικό γεγονός, το οποίο όμως δεν αποτελεί αποκλειστικά θέμα της ιστορίας. Τα εγκλήματα που διέπραξε και τα δεινά που επιφέρει ο Ναζισμός όταν αποκτά παρουσία, δύναμη και εξουσία, αποτελούν μέρος της συλλογικής μας μνήμης και δεν είναι απλώς κάποια ιστορικά γεγονότα.

Σχετίζονται άμεσα με τη ζωή ανθρώπων που ζουν ακόμη και με την ιστορία εκατομμυρίων οικογενειών που πένθησαν και πενθούν ακόμα. Γι' αυτό και η διατήρηση και ανάδειξη της μνήμης των εγκλημάτων αυτών αποτελεί αναγκαία έμπρακτη απάντηση στους πολιτικούς επιγόνους των Ναζί.

Από μια τέτοια οπτική, το ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων δεν μπορεί να μετατραπεί σε ένα ακόμη ιστορικό γεγονός στην πλούσια σε γεγονότα ιστορία της πατρίδας μας. Θέλω να πιστεύω ότι θα διεκδικούμε πάντα, εκτός από ιστορικό γεγονός ενός αποτρόπαιου εγκλήματος, να παραμείνει χαραγμένο στη συλλογική μνήμη όλων των ανθρώπων τούτης της χώρας.

Μόνο έτσι θα μπορούμε να απαντάμε στο ερώτημα των παιδιών μας:

Τι έγινε στα Καλάβρυτα στις 13 του Δεκέμβρη του 1943;